

ЯК ДОПОМОГТИ МОЛОДШИМ ШКОЛЯРАМ АДАПТУВАТИСЯ ДО НАВЧАННЯ В ШКОЛІ

Никончук Н.О., Загурська І.С. Як допомогти молодшим школярам адаптуватися до навчання в школі. В статті розглядається питання адаптації дітей до навчання у школі у контексті проблеми розвитку рефлексії учіннєвої діяльності. Представлено програму та описано напрямки і техніки ціннісної підтримки рефлексії учіннєвої діяльності молодших школярів засобами усної народної творчості. Запропоновано підбір прислів'їв і приказок для підтримки мотиваційно-вольових зусиль учнів початкових класів на різних етапах роботи.

Ключові слова: молодший шкільний вік, здібності, адаптація до навчання в школі, прислів'я та приказки, рефлексія, учіннєва діяльність, ціннісна підтримка.

Никончук Н.А., Загурская И.С. Как помочь младшим школьникам адаптироваться к обучению в школе. В статье рассматривается вопрос адаптации детей к обучению в школе в контексте проблемы развития рефлексии учебной деятельности. Представлена программа и описаны направления и техники ценностной поддержки рефлексии учебной деятельности младших школьников средствами устного народного творчества. Предложен подбор пословиц и поговорок для поддержки мотивационно-волевых усилий учащихся начальных классов на разных этапах работы.

Ключевые слова: младший школьный возраст, способности, адаптация к обучению в школе, пословицы и поговорки, рефлексия, учебная деятельность, ценностная поддержка.

Постановка проблеми. Адаптація до навчання в школі – складне випробовування для учнів початкових класів. Зміна провідної діяльності, стилю взаємин з дорослими і однолітками, способів і засобів досягнення визнання роблять молодших школярів вкрай вразливими. Здатність дітей до саморегуляції у нових умовах обмежує слабка рефлексія. Тож закономірно, що на початковому етапі навчання багато дітей потребує психологічної підтримки з боку дорослих. Питання вивчення напрямків і пошуку ефективних засобів такої підтримки для практичних психологів на сьогодні є актуальним.

Аналіз останніх публікацій. Проблема адаптації дітей до навчання в школі є предметом вивчення дослідників не одне десятиліття. У полі уваги були фактори, що впливають на адаптацію до навчання, етапи адаптації, типові труднощі у процесі адаптації, прояви та причини дезадаптації та інші аспекти згаданої проблеми. Окрема увага приділялася питанню розробки діагностичних інструментів, які б дозволяли визначити рівень готовності дітей до систематичного навчання у школі та за необхідності розробити для школярів корекційно-розвивальні програми.

З метою дослідження адаптації учнів початкових класів до шкільного навчання у вітчизняній психології найчастіше використовують такі методи:

– спостереження, параметрами якого є особливості учбової діяльності й поведінки на уроці та перерві, особливості міжособових стосунків з однокласниками та вчителем (І.В. Дубровіна, Р.В. Овчарова) [2; 9];

– проєктивні малюнкові методики (процедура малювання страхів, розроблена О.І. Захаровим, «Мій клас», «Що мені подобається в школі» Н.Г. Лусканової, «Школа звірів» С. Панченко) [3; 6; 10];

– метод експертного оцінювання процесу адаптації (карта спостережень Д. Стотта, методика експертної оцінки адаптованості дитини до школи В.І. Чиркова, О.Л. Соколової, О.В. Сорокіної, карта адаптації першокласників А.А. Лескової-Савицької) [2; 5; 14];

– анкетування, метою якого є аналіз адаптації через визначення особливостей шкільної мотивації (анкета «Рівень шкільної мотивації та адаптації» Н.Г. Лусканової, анкета «Визначення рівня шкільної мотивації» Р.В. Овчарової) та рівня готовності до шкільного навчання (тест А. Керна – І. Ірасека, методика готовності до шкільного навчання Ю.З. Гільбуха, методика діагностики готовності до навчання в школі дітей шестирічного віку Н.М. Стадненко, Т. Д. Ілляшенко, А.Г. Обухівської) [1; 6; 9; 12].

Усі перераховані способи дослідження адаптації мають певну ефективність лише у комплексному їх застосуванні, оскільки сама по собі кожна діагностична процедура лише частково висвітлює процес шкільної адаптації.

Для полегшення адаптації дітей до навчання в школі найчастіше використовують корекційно-розвивальні програми (Р.В. Овчарова, Р. Рахманкулова, М.І. Тіхонова та інші автори) [9; 11; 13].

У процесі впровадження корекційно-розвивальних програм практичні психологи мають враховувати такі обмеження:

– більшість таких програм насичені вправами на розвиток переважно пізнавальних процесів, емоційної та вольової сфер, тому можуть полегшити адаптацію лише частині дітей;

– вправи і завдання, які пропонуються в межах частини корекційно-розвивальних програм, не об'єднані єдиною теоретичною концепцією, а тому залишаються розрізненими, а отже недостатньо ефективними;

– вправи і завдання, передбачені корекційно-розвивальними програмами, не включені в провідну учіннєву діяльність та слабо з нею пов'язані;

– зазвичай практичні психологи залучають до роботи в межах корекційно-розвивальної програми не всіх дітей, а лише частину учнів, які мають найбільші труднощі в плані адаптації до навчання у школі, в той час як на початку навчання підтримки потребують більшість молодших школярів.

На нашу думку, питання адаптації до навчання у школі продуктивно розглядати у контексті проблеми розвитку рефлексії учіннєвої діяльності молодших школярів, оволодіння дітьми конструктивними способами та стратегіями організації діяльності, формування в учнів навичок саморегуляції та збагачення рефлексивного досвіду. Варто навчити молодших школярів взаємодіяти із собою невмілими, опанувати себе у критичних ситуаціях під час навчальних занять, долати труднощі у процесі учіння.

Формулювання мети і завдань статті. Описати програму ціннісної підтримки рефлексії здібностей молодших школярів засобами усної народної творчості, яка може бути використана з метою адаптації дітей до навчання у школі; окреслити основні напрямки та техніки ціннісної підтримки рефлексії учіннєвої діяльності учнів початкових класів; представити підбір прислів'їв і приказок, які підтримують мотиваційно-вольові зусилля молодших школярів на різних етапах роботи.

Виклад методики і результатів дослідження. Для адаптації дітей до навчання у школі може бути використана програма ціннісної підтримки розвитку здібностей молодших школярів засобами усної народної творчості [8]. Ця програма має ряд важливих характеристик: 1) зорієнтована на розвиток особистості дитини в цілому, а не на тренування окремих сторін чи процесів; 2) в основу програми покладена єдина теоретична концепція, а не набір розрізнених і різноспрямованих вправ і завдань;

3) програма органічно включена в провідну учінневу діяльність молодших школярів; 4) до роботи за програмою залучаються всі учні класу; 5) програма дозволяє надати індивідуальну ціннісну підтримку кожному школяру; 6) ефективність програми перевірена емпірично.

Згадана програма розроблена з опорою на програму розвитку здібностей «Три кроки» О.Л. Музики, яка зорієнтована на соціальні аспекти розвитку особистості. Автор програми вважає, що дитину до розвитку здібностей спонукає потреба у визнанні. Для того, щоб бути цікавою або потрібною людям, дитина змушена включатися в діяльність та навчатися чомусь. Якщо найближче соціальне оточення помітить здобутки дитини та поцінує їх, то це сприятиме розвитку її здібностей. Якщо ж здобутки і зусилля дитини залишаться непоцінованими, дитина змушена буде шукати інші діяльності та інші соціальні групи для отримання визнання [4, 7].

В основу програми «Три кроки» О.Л. Музика поклав ідею ціннісної підтримки. Останню дослідник розглядає як різновид психологічної допомоги, спрямованої на створення сприятливих умов для виникнення або збереження суб'єктних цінностей, за допомогою яких людина реалізує потребу у визнанні. Програма «Три кроки» передбачає формування соціального середовища, здатного належно поцінувати досягнення дитини, створення умов, за яких вона досягає першості в якомусь виді діяльності, та забезпечення досвіду отримання такої першості в різних видах діяльності за роки навчання в загальноосвітній школі [4; 7].

Програма ціннісної підтримки розвитку здібностей молодших школярів засобами усної народної творчості спирається на застосування українських прислів'їв і приказок (паремій) для актуалізації в свідомості учнів рефлексивно-ціннісних регуляційних механізмів [8]. Емпіричне дослідження особливостей рефлексії здібностей молодших школярів показало типові труднощі у розвитку регуляції в учінневій діяльності. З опорою на отримані результати було визначено три основні напрямки та шляхи ціннісної підтримки розвитку здібностей учнів початкових класів, зроблено підбір прислів'їв і приказок кількох груп:

1) для розвитку рефлексії учінневої діяльності (початку роботи, її тривалого продовження і позитивного підкріплення успішного завершення чи винесення уроків із невдач);

2) для розвитку рефлексії потреби в визнанні (вербалізація і усвідомлення прийомів надання й отримання поцінування та оцінювання власних досягнень);

3) для розвитку рефлексії співробітництва (мотивування до спільної діяльності та ціннісного обміну).

Результатом ціннісної підтримки є особистісні якості, які усвідомлюються й розвиваються в їх співвідношенні з індивідуальними досягненнями молодших школярів в учінневій діяльності (див. рис. 1).

Для розвивальної роботи з молодшими школярами було обрано прислів'я і приказки, оскільки вони мають ряд важливих властивостей. По-перше, це найменші тексти, які є одиницями надмовного семіотичного ярусу та складають ядро пареміологічного мінімуму людини (Г.Л. Пермяков, М.А. Черкаський). По-друге, в прислів'ях і приказках представлені основні логічні операції та предметні категорії, що є скарбницею і знаряддям передачі людського досвіду (Г.А. Левінтон). По-третє, прислів'я і приказки фіксують нормативні аспекти світобачення, діяльності та спілкування (Є.М. Верещагін, О.О. Дмитрієва, В.І. Карасик, В.М. Костомаров). По-четверте, це лаконічні метафори, що впливають на свідоме і підсвідоме особистості

та можуть спонукати її до дії (А. Дандіс, А.А. Крикманн). По-п'яте, прислів'я і приказки не прив'язані до календарних і родинних обрядів і не мають вікової та статевої диференціації, а отже, можуть використовуватися в найрізноманітніших життєвих ситуаціях (Б.М. Путілов). Отже, прислів'я і приказки є універсальним засобом відображення та регуляції різних аспектів діяльності та взаємодії людини з соціальним оточенням. Такі вербальні формули можуть компенсувати низький рівень когнітивного розвитку молодших школярів та брак соціального досвіду в учіннєвій діяльності [8].

Рис. 1. Напрямки ціннісної підтримки розвитку здібностей молодших школярів

Вербальне оформлення етапних моментів учіння (початку, процесу та завершення роботи, поцінування досягнень, взаємодопомоги тощо) надає йому характеристик ритуалу. Така ситуація відразу ж виокремлюється в потоці діяльності дітей і перетворюється в подію. На думку Б.Д. Ельконіна, ритуал є формою позначення межі будь-якої діяльності, через яку потрібно переступити, щоб розпочати цю діяльність. Ритуалізовані дії не мають суттєвого відношення до змісту діяльності, вони лише відмежовують цей зміст від будь-якого іншого й тим самим виокремлюють його. Автор вважає, що така початкова форма прояву змісту діяльності як окремого та особливого і є формою подієвості [15].

В межах запропонованої нами програми ціннісна підтримка рефлексії учіннєвої діяльності надається молодшим школярам поряд з ціннісною підтримкою рефлексії співробітництва та ціннісною підтримкою рефлексії визнання, однак може застосовуватися і як самостійна процедура.

Бажано, щоб упродовж одного навчального дня діти отримали ціннісну підтримку рефлексії учіннєвої діяльності, визнання та співробітництва з боку однокласників принаймні один раз. Чим частіше учні мають можливість працювати разом в учіннєвій діяльності, надавати один одному допомогу, бачити досягнення один одного та

поцінувати їх, тим кращі умови складаються для розвитку рефлексії здібностей.

Робота за програмою ціннісної підтримки розвитку здібностей молодших школярів засобами усної народної творчості здійснюється безпосередньо на навчальних заняттях. Вчитель самостійно виокремлює ті види робіт, в межах яких має надаватися ціннісна підтримка. Етапні моменти учіння (початок, продовження та завершення роботи), і труднощі, які на них виникають, обов'язково супроводжуються паремійними коментарями, які учні роблять з допомогою вчителя.

Виокремлено три основні напрямки ціннісної підтримки рефлексії учінневої діяльності та запропоновано відповідні техніки роботи:

- ціннісна підтримка початку роботи;
- ціннісна підтримка процесу роботи;
- ціннісна підтримка завершення роботи.

Для ціннісної підтримки рефлексії учінневої діяльності застосовуються фронтальні й індивідуальні методи роботи. На різних етапах уроку вчитель ознайомлює школярів з приказками та прислів'ями, які мотивують їх включитися в роботу, пропонують конструктивні способи її виконання та схвалюють завершення роботи. Школярі самостійно обирають для себе ту паремію, яка найбільше привертає увагу, запам'яталася та, на їхню думку, може допомогти виконати діяльність.

Ціннісна підтримка початку роботи

Мета: ціннісна підтримка мотиваційно-вольових зусиль молодших школярів на етапі початку роботи.

Ціннісна підтримка початку роботи дозволяє сформуванню в молодших школярів уявлення про те, що будь-яка робота (діяльність) складається з частин і є окресленою в часі, розвиває здатність дітей до антиципації та допомагає учням усвідомити, наскільки важливим є початок роботи для її успішного виконання в цілому.

Ціннісну підтримку початку роботи варто застосовувати або при виконанні одного виду роботи, або при виділенні окресленої частини навчального процесу, яка включає в себе кілька видів робіт (наприклад, урок).

Перелік паремій для ціннісної підтримки початку роботи містить 10 прислів'їв і приказок (див. табл. 1). З цими пареміями молодші школярі знайомляться поступово. Вчитель готує набір прислів'їв і приказок з-поміж тих, які пропонує програма. Оскільки обсяг уваги учнів початкових класів ще невеликий, рекомендується включати до одного набору 3-5 паремій і згодом їх оновлювати. Бажано, щоб з одним набором прислів'їв і приказок діти попрацювали хоча б у 5 різних видах діяльності.

Поступово вчитель знайомить школярів з новими прислів'ями і приказками – додає до переліку відомих паремій по одній новій. Нові прислів'я і приказки поволі витісняють ті, які вже відомі дітям. Школярі під керівництвом вчителя порівнюють нові прислів'я та приказки з відомими, зазначають, з яким пареміями вони схожі. За необхідності вчитель може не вводити по одній новій паремії, а повністю замінити опрацьований набір прислів'їв і приказок новим.

Для полегшення роботи вчитель роздруковує прислів'я і приказки на окремих аркушах та розміщує їх у класі так, щоб діти у будь-який момент могли їх прочитати, наприклад, кріпять до шкільної дошки. На одному аркуші варто розміщувати одну паремію. Написи мають бути чіткими і читабельними. Паремії для ціннісної підтримки початку, процесу та завершення роботи бажано надрукувати на аркушах різних кольорів і розмістити окремими групами. Як показує практика, це допомагає дітям швидко запам'ятати та правильно ідентифікувати паремії різних груп.

Ціннісну підтримку початку роботи варто поєднувати з ціннісною підтримкою

завершення роботи. Згадані техніки подібні за структурою та алгоритмом впровадження. Комплексне застосування цих технік структурує учіннєву діяльність та допомагає дітям її опанувати. Молодші школярі навчаються розмежовувати різні види робіт, швидко і легко переходити від одного виду роботи до іншого або до відпочинку.

Алгоритм

1. Вчитель звертає увагу дітей на те, що вони будуть виконувати деяку роботу. Ця робота є окресленою в часі і складається з частин. Її результативність значною мірою залежить від того, як вона розпочнеться (чи готове робоче місце і шкільне приладдя, чи завершена попередня робота, як діти налаштовані на нову роботу і т.п.).

2. Перед початком роботи учні під керівництвом вчителя знайомляться з приказками і прислів'ям, які допомагають успішно розпочати будь-яку справу, або повторюють відомі їм прислів'я і приказки.

3. Вчитель пропонує дітям вибрати одну паремію, яка, на їх думку, дозволить успішно розпочати нову роботу. Школярі класом, групами або індивідуально вибирають прислів'я і приказки.

4. Після того, як діти зробили вибір, вчитель може поцікавиться, які саме прислів'я і приказки вони обрали для успішного початку роботи.

Таблиця 1

Прислів'я та приказки для ціннісної підтримки початку роботи

Тип вербальних формул	Приклади вербальних формул
1. Прислів'я та приказки, які підкреслюють цінність початку роботи.	«Почин дорожчий грошей»
2. Прислів'я та приказки, які підкреслюють значення початку роботи для успішності її виконання в цілому. (початок роботи значною мірою визначає її продовження та завершення)	«За початком діло становиться» «Добрий початок – половина діла» «Добре начало половину діла вкачало» «Без початку не буде кінця» «Хто не почне, той не кінчить» «Не почавши, не кінчиш» «Де не було початку, не буде й кінця»
3. Прислів'я і приказки, які фіксують антиципацію мети.	«Як є початок, то й кінець буде» «Тяжко почати, та легко кінчати»

Ціннісна підтримка процесу роботи

Мета: ціннісна підтримка мотиваційно-вольових зусиль молодших школярів у процесі виконання роботи.

Навчання учнів початкових класів суттєво відрізняється від навчання старших школярів. Вчителі враховують вікові особливості молодших школярів та наповнюють навчальний процес ігровими моментами, урізноманітнюють матеріал, якомога частіше змінюють види діяльності та інше. Однак учіння все ж вимагає від дітей зібраності, зосередженості, довільності, втомлює їх і часто буває суб'єктивно складним і не дуже привабливим. Ціннісна підтримка процесу роботи зорієнтована на те, щоб ознайомити молодших школярів з конструктивними способами та стратегіями організації діяльності, навчити учнів опанувати себе у критичних ситуаціях під час навчальних занять та долати труднощі. Це дозволяє дітям рухатися в навчанні далі, не відмовлятися від діяльності, не кидати розпочати справу, а доводити її до логічного кінця, а отже, мати підстави для поцінування.

Для розвитку мотиваційно-вольових зусиль молодших школярів у процесі роботи було підбрано 69 паремій 15 тематичних груп (див. табл. 2). Обрані для програми

прислів'я і приказки вказують на можливість розвитку здібностей дітей; наголошують на достатності внутрішніх ресурсів школярів для успішного виконання діяльності; підкреслюють, що результат приносять наполегливість і праця; орієнтують на можливість отримання визнання та інше.

Ціннісна підтримка процесу роботи надається безпосередньо на уроці. Особливо доречна вона у тих випадках, коли у когось із школярів виникає критична ситуація, і йому не вдається самотійно її опанувати (наприклад, учень не може правильно вивести нову літеру і відмовляється писати далі, не може охайно наклеїти аплікацію і починає плакати або псує виріб тощо). Вчитель разом з іншими учнями розглядає таку ситуацію. Використовуючи паремії, педагог аналізує причини проблеми, описує, як можна діяти далі, і які будуть наслідки. Для підтримки школяра, який опинився у скрутному становищі, поряд з вчителем прислів'я і приказки підбирають і діти.

Як у такому випадку працюють паремії? Прислів'я та приказки виконують функцію номінації ситуацій, які складаються в процесі навчання. Вони також описують способи організації діяльності та міжособистісної взаємодії й закріплюють їх, що, з одного боку, сприяє розвитку рефлексії, а з іншого, – збагаченню досвіду дітей. Прислів'я та приказки дозволяють спрогнозувати, який спосіб діяльності може бути ефективним. Діти перевіряють це практично в процесі діяльності, переконуються в ефективності зазначеного способу та привласнюють його. Якщо описаний спосіб діяльності виправдовує себе в кількох випадках, то поступово він набуває для учнів цінності.

Важливо, щоб молодші школярі отримували ціннісну підтримку у процесі роботи не тільки від вчителя, а й від однокласників, і чули не одну, а кілька близьких за значенням паремій. Це дозволить учням подивитися на ситуацію, що склалася, з різних сторін, спонукатиме їх спробувати різні способи діяльності та опанувати себе невмілих, втомлених тощо.

Процедура ознайомлення молодших школярів з приказками і прислів'ями для ціннісної підтримки процесу роботи подібна до процедури ознайомлення учнів з пареміями для ціннісної підтримки початку роботи. Подібними є і алгоритми роботи з пареміями обох груп (див. опис вище).

Алгоритм

1. Вчитель звертає увагу школярів на те, що на них чекає робота, яка вимагає зібраності, зосередженості, уважності та ін. Ця робота відповідальна і не проста. Варто вибрати прислів'я або приказку, які допоможуть її виконати.

2. Учні під керівництвом вчителя знайомляться з приказками і прислів'ям, які допомагають успішно виконати будь-яку роботу, або повторюють вже відомі їм прислів'я і приказки.

3. Вчитель пропонує дітям вибрати одну паремію, яка, на їх думку, допоможе успішно виконати роботу. Школярі класом, групами або індивідуально вибирають прислів'я і приказки.

4. Після того, як діти зробили вибір, вчитель може поцікавитися, які саме прислів'я і приказки вони обрали для успішного виконання роботи.

5. Якщо у процесі виконання учінневих завдань склалася проблемна ситуація, і хтось із школярів не може себе опанувати (плаче, відмовляється виконувати роботу, демонструє вербальну агресію тощо), ціннісна підтримка для такого школяра надається відразу ж:

- вчитель спокійно і доброзичливо пояснює усім дітям, що відбувається. Озвучує припущення про те, що відчуває учень, чому він не хоче або не може продовжувати

працювати далі;

- вчитель звертає увагу дітей на те, що школяру, який опинився у скрутному становищі, потрібна підтримка;

- вчитель показує дітям, як вербально можна надати таку підтримку з використанням паремій. Озвучує 1-2 паремії на опанування. Пропонує дитині, яка відчуває труднощі, та іншим дітям повторити ці паремії та продовжити роботу далі;

- по мірі ознайомлення молодших школярів з приказками і прислів'ями, збагачення рефлексивного досвіду дітей, вчитель починає залучати їх до ціннісної підтримки однокласників. Учні поряд з вчителем та під його керівництвом підбирають прислів'я і приказки для школярів, що опинилися в скрутному становищі, та роблять паремійні коментарі.

Таблиця 2

Прислів'я та приказки для ціннісної підтримки процесу роботи

Тип вербальних формул	Приклади вербальних формул
1. Прислів'я та приказки, які фіксують достатність внутрішніх ресурсів школяра для успішного виконання роботи.	«Для нашого Федота не страшна робота» «Голка мала, а всіх обшиває» «Не робить сильне, а спосібне»
2. Прислів'я та приказки, які вказують на те, що успішність роботи в першу чергу визначає бажання дитини її виконувати.	«Аби руки і охота, буде зроблена робота» «Хто хоче, той може» «Як схоче – то й на гору скочить, а як не схоче, то й з гори не звезе»
3. Прислів'я та приказки, які вказують на те, що робота робиться не сама по собі, а завдяки зусиллям самої дитини .	«Не сокира теше, а чоловік» «Не молот кує, а коваль» «Не земля родить, а руки» «Не перо пише, а розум»
4. Прислів'я та приказки, які вказують на те, що саме зусилля , які доклала дитина, визначають успішність роботи .	«Роботящі руки гори вернуть» «Уперта праця все перемаже» «Хто робить криво, той ходить певно» «Як робить, так і родить» «Хто як робить, так і матиме, хто як пославсь, так і спатиме» «Яка прядка, така й нитка» «Яка пряжа, так і полотно ляже» «Яка пшениця, така й паляниця» «Яка трава, таке й сіно»
5. Прислів'я та приказки, які підкреслюють, що результат приносять наполегливість і праця .	«Мало хотіти, треба потіти» «Все робиться трудовими пучками та ручками» «Де господар добре ходить, там нивка родить» «Де господар не ходить, там нивка не родить»
6. Прислів'я та приказки, у яких зазначено, що успіху досягає тільки той, хто не боїться взятися за справу .	«Хто боїться, той не рушить, а хто відважить, той і віз підважить» «Вовка боятися – в ліс не ходити» «Горобців боятися – проса не сіяти» «Як води боятися – то й не купатися»
7. Прислів'я та приказки, які вказують, що результат приходить	«Київ не відразу будували» «Не все відразу дається, а потроху та помалу, то

не відразу, а згодом .	зробиш користі чимало» «За один раз дуба не звалиш»
8. Прислів'я та приказки, які фіксують різні способи і стратегії діяльності , що ведуть до успіху.	«Добре роби – добре й буде» «Не тим капля камінець довбає, що сильна, а тим, що часто падає» «Треба розумом надточити, де сила не візьме» «Терпіння і труд все перетруть» «Многими ударами і дуб лежить» «Не будеш приквапний, не будеш втратний» «Хто спішить, той людей смішить, а хто тихо ходить, той на ум наводить»
9. Прислів'я та приказки, які орієнтують на можливість отримання визнання .	«Роби добре всюди – похвалять тебе люди» «Дерево шанують, як добре родить, а чоловіка, як добре робить» «Дерево пізнають по плодах, а людину по ділах» «По роботі пізнати майстра» «Добре роби, доброго і кінця дожидай» «Діло майстра величає» «Діло майстра хвалить»
10. Прислів'я та приказки, які вказують на те, що в будь-якій справі можуть бути труднощі .	«Хто в роботі, той в турботі» «Хто не працює, той і не помиляється» «Хто не оре, той і огріхів не робить» «Кінь на чотирьох, та й то спотикається»
11. Прислів'я та приказки, які вказують на те, що подолання труднощів веде до успіху .	«Доки не впрієш, доти не вмієш» «Робота мучить, зате годує і учить» «Кожна пригода до мудрості дорога» «Що більше докучить, то більше научить» «Не наловивши бджіл і меду не їсти» «Без муки нічого не прийде в руки»
12. Прислів'я та приказки, які вказують на те, що в будь-якій ситуації можна знайти щось позитивне .	«Нема біди без гаразду» «Нема біди без добра»
13. Прислів'я та приказки, які фіксують конструктивні стратегії поведінки у ситуації неуспіху .	«Хоч плач і не втирайся, але в тугу не вдавайся» «Посидь-но, смутку, в кутку» «Я ту біду ще перебуду» «Сюди мах, туди мах, а все біду по зубах» «Не журися, до роботи берися»
14. Прислів'я та приказки, які фіксують можливість розвитку здібностей дитини .	«Мудрим ніхто не вродився, а навчився» «Жоден майстер не впав з неба» «Не кажи не вмію, а кажи навчуся»
15. Прислів'я та приказки, які підкреслюють цінність навчання .	«Грамоті вчиться – завжди пригодиться» «Грамотний – видющий і на все тямущий» «Хто знання має, той мур зламає» «Хто грамоти вміє, той краще сіє» «Наука в ліс не веде, а з лісу виводить»

Ціннісна підтримка завершення роботи

Мета: ціннісна підтримка мотиваційно-вольових зусиль молодших школярів на етапі завершення роботи.

Ціннісна підтримка завершення роботи зорієнтована на позитивне закінчення розпочатої роботи та орієнтацію молодших школярів на перехід до інших занять або до відпочинку. Діти усвідомлюють, що саме належне завершення роботи остаточно визначає її успішність. В учнів також формується уявлення про те, що цінність має не лише отриманий результат, а й факт завершення розпочатої справи. Вони заслуговують на схвалення та поцінування, оскільки попри всі труднощі завершили роботу, а не полишили її. А це є основою для позитивного самоприймання та самоповаги. Діти також усвідомлюють, що завершення роботи відкриває можливості для відпочинку та інших занять. Усі згадані процеси супроводжуються переважно позитивними емоціями, тому учиннева діяльність в цілому набуває позитивного забарвлення.

Перелік паремій для ціннісної підтримки завершення роботи містить 8 прислів'їв і приказок (див. табл. 3). Процедура ознайомлення молодших школярів з приказками і прислів'ями для ціннісної підтримки завершення роботи подібна до процедури ознайомлення учнів з пареміями для ціннісної підтримки початку роботи (див. опис вище). Подібними є і алгоритми роботи з пареміями обох груп.

Алгоритм

1. Після закінчення роботи вчитель звертає увагу школярів на те, що розпочату роботу вони завершили.

2. Учні під керівництвом вчителя знайомляться з приказками і прислів'ям, які позитивно оцінюють завершення роботи, або повторюють відомі їм прислів'я і приказки.

3. Вчитель пропонує дітям вибрати одну паремію, яка, на їх думку, найкраще завершить роботу. Школярі класом, групами або індивідуально вибирають прислів'я і приказки.

4. Після того, як діти зробили вибір, вчитель може поцікавитися, які саме прислів'я і приказки вони обрали для успішного завершення роботи.

Таблиця 3

Прислів'я та приказки для ціннісної підтримки завершення роботи

Тип вербальних формул	Приклади вербальних формул
1. Прислів'я та приказки, які підкреслюють те, що саме завершення роботи остаточно визначає її успішність	«Кінець – ділу вінець» «Кінець діло хвалить» «Кінець діло рішає»
2. Прислів'я та приказки, які вказують на те, що саме завершена справа дозволяє отримати визнання	«Не той молодець, що починає, а той, що кінчає» «Не той гарний, що гарний, а той, що діло зробив»
3. Прислів'я та приказки, які фіксують те, що завершена справа дає можливість позитивного переходу до іншої діяльності	«Зробив діло – гуляй сміло» «Гірка праця, солодкий спочинок» «По гіркім труді солодкий обід»

Результати емпіричного дослідження свідчать про те, що прислів'я і приказки є ефективним засобом розвитку рефлексії та становлення ціннісної свідомості дітей і сприяють адаптації учнів початкових класів до навчання у школі [8].

Після впровадження програми ціннісної підтримки засобами усної народної

творчості було виявлено ряд позитивних змін у розвитку рефлексії референтного, діяльнісно-операційного та особистісно-ціннісного компонентів здібностей молодших школярів: досліджувані експериментальної групи виокремили в себе більшу кількість учіннєвих умінь; в рефлексії вмінь дітей збільшилася кількість особистісних складників; розширилося коло референтних осіб учнів за рахунок включення до нього вчителя та однокласників; збільшилася кількість ситуацій, у яких відбувається ціннісний обмін; зріс рівень критичності дітей в оцінці особистісних якостей; зріс рівень критичного ставлення учнів до оцінок референтних осіб; зріс рівень усвідомлення молодшими школярами розвитку власних здібностей [8].

Ціннісна підтримка розвитку здібностей засобами усної народної творчості зумовила ряд позитивних змін і в ціннісній свідомості молодших школярів: учіннєві вміння виокремилися з-поміж умінь зі сфери побуту та дозвілля й набули статусу суб'єктних цінностей; сформувалися конструктивні стратегії діяльності та взаємодії з оточенням і закріпилися в ціннісній свідомості як суб'єктні цінності; відбулося узгодження засобів досягнення визнання та стратегій взаємодії з оточенням; знизився рівень конфліктності ціннісної свідомості учнів початкових класів [8].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Для адаптації дітей до навчання в школі можна застосовувати програму ціннісної підтримки розвитку здібностей молодших школярів засобами усної народної творчості. Згадана програма розроблена з урахуванням основних теоретичних положень програми розвитку здібностей «Три кроки» О.Л. Музики. Основним засобом ціннісної підтримки слугують українські народні прислів'я та приказки (паремії).

Програма передбачає три напрямки ціннісної підтримки молодших школярів у процесі учіння: ціннісну підтримку рефлексії учіннєвої діяльності, ціннісну підтримку рефлексії визнання та ціннісну підтримку рефлексії співробітництва. Різні напрямки ціннісної підтримки можна поєднувати або практикувати окремо.

Виокремлено три основні напрямки ціннісної підтримки рефлексії учіннєвої діяльності та запропоновано відповідні техніки роботи: ціннісна підтримка початку роботи, ціннісна підтримка процесу роботи та ціннісна підтримка завершення роботи. За допомогою прислів'їв та приказок можна підтримувати мотиваційно-вольові зусилля молодших школярів на різних етапах роботи: розвивати у дітей усвідомлення важливості кожного з етапів для успішного виконання роботи в цілому, ознайомлювати учнів з конструктивними способами та стратегіями організації діяльності, допомагати дітям опановувати себе та долати труднощі у критичних ситуаціях під час навчальних занять.

Перспективи роботи вбачаємо у збагаченні розробленої програми новими приказками і прислів'ями, які могли б слугувати ефективним засобом ціннісної підтримки рефлексії учіннєвої діяльності школярів.

Список використаних джерел

1. Гільбух Ю.З. Визначення психологічної готовності дитини до шкільного навчання / Ю.З. Гільбух, С.Л. Коробко, Л.О. Кондратенко // Початкова школа. – 1988. – №7. – С. 5-18.
2. Дубровина И.В. Школьная психологическая служба: Вопросы теории и практики / И.В. Дубровина. – М.: Педагогика, 1991. – 225 с.
3. Захаров А.И. Дневные и ночные страхи у детей / А.И. Захаров. – СПб.: Речь, 2005. – 320 с.
4. Здібності, творчість, обдарованість: теорія, методика, результати досліджень / За ред. В.О. Моляко, О.Л. Музики. – Житомир : Вид-во Рута, 2006. – 320 с.
5. Лєскова-Савицька А. Проблеми дезадаптації першокласників / А. Лєскова-Савицька А. // Психолог. – 2003. – серпень 29-32. – С. 30-47.

6. Лусканова Н.Г. Методы исследования детей с трудностями в обучении / Н.Г. Лусканова. – М., 1993. – 156 с.
7. Музика О. Л. Програма ціннісної підтримки здібностей та обдарованості «Три кроки» / Олександр Музика. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2008. – 34 с.
8. Никончук Н.О. Рефлексивно-ціннісна регуляція розвитку учбових здібностей у молодшому шкільному віці: дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Никончук Наталія Олександрівна. – К., 2009. – 282 с.
9. Овчарова Р.В. Практическая психология в начальной школе / Р.В. Овчарова. – М.: «Сфера», 2001. – С. 7-30.
10. Панченко С. Проективная методика «Школа зверей» / С. Панченко // Школьный психолог. – 2000. – № 12. – С. 12-15.
11. Рахманкулова Р. Програма роботи із профілактики й корекції дезадаптації в першокласників // Шкільний психолог. – 2003. – № 18.
12. Стадненко Н.М. Методика діагностики готовності до навчання у школі дітей шестирічного віку / Н.М. Стадненко, Т.Д. Ілляшенко, А.Г. Обухівська. – Кам'янець-Подільський: Абетка, 2001. – 20 с.
13. Тіхонова М.І. Психологічна корекція емоційної дезадаптації першокласників // Психологія. Збірник наукових праць Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. – Вип. 19. – К., НПУ імені М.П. Драгоманова. – 2003. – С. 120-127.
14. Чирков В. Методика «Експертна оцінка адаптованості дитини до школи» / В. Чирков, О. Соколова, О. Сорокіна // Психолог. – 2003. – серпень 29-32. – С. 25-29.
15. Эльконин Б.Д. Кризис детства и основания проектирования форм детского развития / Борис Даниилович Эльконин // Вопросы психологии – 1992. – № 3 – 4. – С. 7-13.

References transliterated

1. Hilbukh Yu.Z. Vyznachennia psykhologichnoi hotovnosti dytyny do shkilnoho navchannia [Determination of infant's psychological readiness for school education] / Yu.Z. Hilbukh, S.L. Korobko, L.O. Kondratenko. *Pochatkova shkola* [Elementary school], 1988, no. 7, pp. 5-18. (in Ukrainian).
2. Dubrovina I.V. *Shkol'naja psihologicheskaja sluzhba: Voprosy teorii i praktiki* [School Psychological Service: Issues of theory and practice]. Moscow, Pedagogika Publ., 1991. 225 p.
3. Zaharov A.I. *Dnevnye i nochnye strahi u detej* [Children's day- and nighttime fears]. St. Petersburg (SPb), Rech', 2005. 320 p.
4. *Zdibnosti, tvorchist, obdarovanist: teoriia, metodyka, rezultaty doslidzhen* [Abilities, creativity, talent: Theory, methods, research] / [za red. V.O. Moliako, O.L. Muzyky]. – Zhytomyr : Vyd-vo Ruta, 2006. – 320 s. (in Ukrainian).
5. Lieskova-Savytska A. *Problemy dezadaptatsii pershoklasnykiv* [Problems of disadaptation of first-formers]. *Psykhologh* [Psychologist], 2003, August 29-32, pp. 30-47. (in Ukrainian)
6. Luskanova N.G. *Metody issledovaniya detej s trudnostjami v obuchenii* [Methods of studying of children with learning disabilities]. Moscow, 1993. 156 p.
7. Muzyka O.L. *Prohrama tsinnisnoyi pidtrymky zdibnostey ta obdarovanosti «Try kroky»* [The program of value support for abilities and giftedness by name «Three steps] / Oleksandr Muzyka. – Zhyomyr: Vyd-vo ZhDU im. I.Franka, 2008. – 34 s. (in Ukrainian).
8. Nykonchuk N.O. *Refleksyvno-tsinnisna rehuljatsiya rozvytku uchbovykh zdibnostei u molodshomu shkilnomu vitsi*: [Reflexive-value regulation of the educational ability development in the primary school age] dys. ... kand. psykhol. nauk: 19.00.07 / Nykonchuk Nataliia Oleksandrivna. – К., 2009. – 282 s. (in Ukrainian).
9. Ovcharova R.V. *Prakticheskaja psihologija v nachal'noj shkole* [Applied psychology in elementary school]. Moscow, Sfera, 2001, pp. 7-30.
10. Panchenko S. *Proektivnaja metodika «Shkola zverej»* [Projective test «Animal school»]. *Shkol'nyj psiholog* [School psychologist], 2000, no.12, pp. 12-15. (in Russian).

11. Rakhmankulova R. *Prohrama roboty iz profilaktyky i korektsii dezadaptatsii v pershoklasnykiv* [Programme of work on prevention and correction of desadaptation of first-formers]. *Shkilnyi psykholoh* [School psychologist], 2003, no. 18. (in Ukrainian)
12. Stadnenko N.M. *Metodyka diahnostyky hotovnosti do navchannia u shkoli ditei shestyrichnoho viku* [Methodology of diagnostics of readiness for school education of children at age of six] / N.M. Stadnenko, T.D. Illiashenko, A.H. Obukhivska. Kamianets-Podilskyi, Abetka, 2001, 20 p.
13. Tikhonova M.I. *Psykhologichna korektsiia emotsiinoi dezadaptatsii pershoklasnykiv* [Psychological correction of emotional desadaptation of first-former pupils]. *Psykhologhiia. Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M.P. Drahomanova* [Psychology. Collection of scientific works of the National Pedagogical Dragomanov University]. Kyiv, National Pedagogical Dragomanov University, 2003, V. 19, pp. 120-127.
14. Chyrkov V. *Metodyka «Ekspertna otsinka adaptovanosti dytyny do shkoly»* [Methodology «Expert assessment of children's adaptability to school»] / V. Chyrkov, O. Sokolova, O. Sorokina. *Psykholog* [Psychologist], 2003, August 29-32, pp. 25-29. (in Ukrainian)
15. Jel'konin B.D. *Krizis detstva i osnovanija proektirovanija form detskogo razvitija* [Crisis of childhood and the basis for designing forms of child development]. *Voprosy psichologii* [Psychology issues], 1992, no. 3-4, pp. 7-13. (in Russian).

Nykonchuk N.O., Zahurska I.S. How to help junior schoolchildren to adapt to school education. The programme of value support for the development of abilities of junior schoolchildren by means of oral folk art can be used to adapt children to studying at school. The given programme was developed in view of the main theoretical propositions of the programme of skills development «Three steps» by O.L. Muzyka. The main means of value support are Ukrainian folk proverbs and sayings. The programme provides three areas of value support for junior pupils in the process of study: 1) value support for the reflection of studying activity; 2) value support for reflection of recognition; 3) value support for the reflection of cooperation. Different areas of value support can be combined or practiced separately. This article describes the peculiarities of the organization of value support for the reflection of the studying activity of junior schoolchildren. Three techniques are used for such support: 1) value support for the start of work; 2) value support for the work process; 3) value support for completion of the work. With the help of sayings and proverbs, the teacher develops awareness among the junior schoolchildren of the importance of each stage of work for its successful implementation as a whole, acquaints students with constructive methods and strategies of organization of activities, helps children to master themselves and overcome difficulties in critical situations during the training sessions.

Key words: primary school age, abilities, adaptation to school education, proverbs and sayings, reflection, studying activities, values support.